

ԲԱԶՄԱՎԵՂ

Է. ՏԱՐԻ. ԹԻՒ 3.

1849

ՓԵՏՐՈՒԱՐԻ 1.

Բ Ա Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն

ԱԶԳԱՅԻՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մէջին յարոսէ կը լեռնիսն հոսողն որդիս է ազգային շէտ :

ՈՐՈՎՏԵՏԵՑԻ զեռ ազգերնուս մէջ կը թուրթիւնն լաւ ծաւալած չէ, և ՚ի հարկէ լաւ կը թողնեն ալ շատ չեն, թերեւս ոմանց լաւ երեւոյ օտարազգեաց ձեռքն յանձնել իրենց ու մեր ազգին յոյսն ու յաջողութիւնն : Այս բանիս մեզի անպատշաճ երեւոյնց ցուցնելն առաջ, պէտք է զանազանեք դաստիարակութիւնն գիտութեանն . գիտութիւնն ինչպէս լեզուներ, բնաբանութիւն, մեքենականութիւն, և այլն, զմարդ կը թեալ չեն ըներ . կը թուրթին է շտիութիւն ընդհանուր և առանձին մարդկային բնութեան կրից և մտաց, որուն կը հետեւի մտաց զարգացմունքն ալ, որ կ'ըլլայ պէսպէս գիտութեամբ : Գիտութեանց համար չենք հակառակիր թէ օտարաց մէջ կրնանք գտնել

մեզի լաւ վարպետներ . բայց թէ այն օտարքն կարող ըլլան լաւ դաստիարակել զմերայինս առաւել քան զմերայինս՝ մեզի ընդունելի չերենար :

Ո՛վ կ'ընդունի որ Գաղղիացին ըզՈւսն կը թէ, Ուսն զԳերմանացին, Գերմանացին զԿտալացին, Կտալացին զԳաղղիացին կամ զՆիգղիացին : Ոչ որ խելացի չընդունիր . և չընդունելուն գլխաւոր պատճառն, ինչ որ ըսեն, աս է՝ որ ամէն ազգ զանազան բնաւորութիւն և ազգային ոգի մը ունի, և ինչպէս զանազան լեզու ունեցողք զանազան բացատրութիւն ունին, գրեթէ այսպէս ալ զանազան կերպ ունին ըմբռնման և մտածման . ասով է այն արեւելքի և արեւմուտքի մեծ զանազանութիւնն, ասով իւրաքանչիւր ազգաց թէ

կրթեալ և թէ անկիրթ իրարմէ տարբեր ակործակներն , սովորութիւններն , բարքերն . և ինչպէս մտածմունքնին տարբեր է , այսպէս ալ մտածմունքն հաղորդելու և ըմբռնելու կերպն , թող զսէրն որ նմանեաց մէջ աւելի կ'ազդէ . քանի որ այս զանազանութիւնս կայ՝ օտարի կրթութիւնն կամ քիչ կամ ոչ ինչ կը յաջողի , կամ կրթութեան իր ազգային ոգին կը կորսնցընէ : Իսկ արդ թէ որ այն վերոյիշեալ ազգերն որ մշջերնին աւելի նման են իրարու քան թէ մեզի , չեն կրնար մէկմէկու կրթիչ ըլլալ , ինչպէս կրնան Հայկազանց կրթող ըլլալ . միթէ մեր ազգին խորանշան կերպարանաց զանազանութեան չափ չկայ մեր և անոնց ոգւոյն մէջ ալ զանազանութիւն մը . միթէ Հայերն ամէն բան կորսնցընելով իրենց ազգային ոգին ալ բոլորովին կորուսեր են , որն որ անկարելի է կորսնցընել քանի որ կայ ազգային լեզու , ազգային աւանդութիւն , ազգային ծէս , և արեւելեան զարգացմունք մը :

Ախտի ըսեն թէ այն յիշուած ազգերն կիրթ ազգեր ըլլալով մէկմէկու կարօտ չեն , մենք անկիրթ ենք , անոր համար կ'ուզենք անոնցմէ կրթիչ առնուլ : Թող այս ալ ըսեն , թէ հապա այն ազգերն ինչպէս կրթութեան , իրենք զիրենք կրթեցին , թէ կարգաւ մէկն զմէկալն կրթեց , կամ թէ մէկ մը ելաւ ու քնաց զամէնքն կրթեց : Կայինք որ բարերար ազգն էր որ ելաւ բոլոր Աւրոպան կրթեց , և ինչո՞ւ մէկէն չկրթեց . վասն զի գիտենք որ Խալապցի մը , Գաղղիացի մը , Լնգղիացի մը , Գերմանացի մը , Ռուս մը՝ նոյն ատեն կրթութեան չեն : Իսկ թէ մէկն զմէկալն կրթեց , ցուցընեն թէ ինչ զարմանալի կարգաւ եղաւ այս բանս , կարելի է մենք ալ իմանանք մեր ազգին կարգն : Իսկ չէ՞ թէ որ այն ազգերն իրենք զիրենք կրթեցին են մշջերնէն ելած խելացիներու ձեռքով , կամ համօրէն ջանքով , և ուրիշներէն լոյս ու օրինակ առնելով . կարծեմ շատ աւելի դիւրին է որ հիմայ կարենան իրենք զիրենք կրթ-

թել Հայերն ալ , որոնց մէջ կրթութիւնն 4000 տարուրնէ առաջ մտած է , և ոչ երբէք բոլոր ազգով բարբարօսութեան վիճակ ունեցեր են , քան թէ այն եւրոպական ազգերն՝ որոնցմէ բաց Եւրոպացոց ամենէն հին կրթութեան սկիզբն ունեցողն ալ 1400 տարի չկրնար համրել , շատերն ասոր կէս թիւն ալ :

Մտնանք վերի ըրած զանազանութիւննիս , թէ այլ է կրթութիւն և այլ գիտութիւնք . ամէն տեղ տղոց դաստիարակ մը և դպրատան ուղղիչ մը կը պահանջուի որ տգէտ չըլլայ , բայց ոչ երբէք անկէ կը պահանջուի որ գիտնայ այն ուսմունքներն որն որ առանձին վարժապետք կը սորվեցընեն . և գրեթէ միշտ երեւելի և բարեկարգ դպրոցաց անուանի ուղղիչներ գովուեր են իրենց բարեկիրթ և աչքաբաց ըլլալուն համար , խիստ քիչ կայ որ գիտուն ըլլալուն համար : Թէ որ մեր մէջ ալ խել մը ատենէ վեր գիտուն մարդիկ պակսեր են , երբ պակսեր են աչքաբաց , ճարպիկ , հանձարեղ ու զգաստ մարդիկ՝ որ թէ արեւելք թէ արեւմուտք զանազան տէրութեանց անանկ ծառայութիւններ ըրեր են և կ'ընեն , անանկ գործարանաց և ընկերանոցաց վերակացու եղեր են , անանկ մեծ գործքեր առաջ տարեր են , որոնց խիստ շատ անգամ միայն իրենք յարմար գրտնուեր են , թէ իրենց պէս հպատակ ազգաց մշջէն և թէ իրենց իշխողաց մէջ ալ : Թէ որ իրենց շահուն համար Հայերն ասանկ վարպետութիւններ ցրցուցեր են մեծ գովութեամբ , հիմայ իրենց զաւկրներն կրթեցին այն շահերէն վաճի կը սեպեն : Հայերն (պարծենալու համար չէ նէ՝ արդարութեան համար ըսենք) անոնք որ շատ դարերէ վեր բոլոր արեւելքի մէջ գրեթէ առաջին բարեկիրթ և ճարտար ազգն ըլլալէն զատ , շատ Աւրոպացոց ալ մեծամեծ ճարտարութեանց ճամբայ բացեր են , հիմայ պիտի չկարենան իրենց տղոց կրթութեան վրայ աչք ունենալ , և օտար ձեռքերու թողուլ :

Ենք ըսեր որ ամէն ազգային ալ վե-

բազասեղի է քան զօտարն, հասպա կըհաւատանք որ բնութեամբ զգաստ մարդ մը իր կէս գիտութեամբն ալ միշտ առաւել է քան զշատգէտ օտարն կըթուութեան հոգուն մէջ, վասն զի ունի անհամեմատ գիտութիւն մը ազգային ուզոյ և սիրոյ . որն որ անկարելի է որ օտար մը ունենայ : (ատ մեծ և անսովոր նախախնամութիւն մը պիտի ըլլայ՝ որ գտնուի օտար մը որ բոլոր ջանք ու հոգն դնէ զհայերն կըթելու . և սակայն թէ որ գտնուի ալ, միթէ այն մարդն աւելի ջանք պիտի չընէ որ նախինքն կըթուի հայակըթութեան մէջ, երկայն քննութեամբ ճանչնայ մեր բընաւորութիւնն, զննէ մեր երակներն, և զմեզ իրեն չյարմարցուցած՝ զինքն մեզի յարմարցնէ . իսկ արդ որն է դիւրին, անոր զմեզ ճանչնալն ու մեզի յարմարին, թէ խոհական և ազգասէր հայու մը անոր կըթութեան կերպերն առնուին, անոնց լաւ դպրոցաց ոճն դիտելն, և ըստ այնմ ինքն ալ իր ազգին դպրոցին գնոյնն յարմարցնեն . երբ տեսեր ենք որ Արոպացի մը հայու կերպ առած ըլլայ, բայց շատ շատ հայ տեսեր ենք որ անոր կերպերն կատարեալ նմանցուցեր է . երբ տեսեր ենք այն բարակ մարդիկներէն մէկն որ յետ երկար տարիներու վարժմանց ալ կարենայ հայու հայերէն մը խօսիլ, բայց շատ հայ կը ճանչնանք որ իրենց հաստութեամբն ալ քանի մը տարուան մէջ նման անոնց լեզուն ալ խօսեր են և գիրք ալ շարադրեր են : Արդ թէ որ մերոնք այս յարմարութիւնս ունին, նախ պէտք է յուսալ որ շուտով կրնան առնուլ լաւ կըթութեան կերպերն և մտցնել իրենց մէջ . երկրորդ վախճալ որ չըլլայ թէ օտարաց կըթել տալով իրենց տղաքն՝ այն օտարներուն բնութիւններն ու բարքն առնուն և իրենց ազգութիւններն աւրել տան : () գտակար կըթութիւնն պէտք է առնուլ պատուաստի պէս մեր բնութեան վրայ, չէ թէ մեր բնութիւնն անոր վրայ պատուաստել . ինչպէս կ'ըսէր մէկն՝ որ կովէն ալ պատուաստ կ'ընդունիմ, բայց յանձն չեմ

առնուր երակներուս մէջ առիւծի արիւնն ալ : Արեմն ազգերնուս յատուկ կըթութիւն տուողն ըլլայ ազգային, օտարներն մեզի կերպեր ցուցնեն . անոնք մեզի լոյս տան, բայց հայու ձեռքն ըլլայ ջահակիրն . դժուարին այլաց մէջ մեզի ծովացոյց ըլլան, բայց նաւապետն մեզնէ ըլլայ :

Վասնք օրինակի, և մեզմէ առնունք օրինակն ալ : Ազգերնուս մասնաւոր կըթութիւնն առջի անգամ սկսած է ասկէ 1550 տարի առաջ, 'ի ձեռն մեր հոգւոց և մտաց անմահ Սուսաւորչին և իրեն գործակից Սեծ Տրդատին . այն ատեն ազգերնիս շատ աւելի անկիրթ և նախապաշարեալ էր թանձր սովորութեամբք և խոր խաւարի մէջ . անհրաժարելի պարտք էր որ դրսէն մարդ բերուի զայն կըթելու կամ մերոնցմէ դուրս զրկելու . նայինք ինչ ըրին մեր Սուսաւորչքն . նախ թէպէտ և գիտէին Յունաց առաւելութիւնն և անոնցմէ ալ վարպետներ առին, բայց աւելի Մսորիներէն բերին . ինչու որ ազգերնուս բնութիւնն աւելի նման էր ասոնց : Արկորդ՝ ոչ այնչափ դուրս զրկեցին հայ մանկտին, որչափ դրսէն վարպետ բերին . և ներքին կըթութութեան ինքնին Վրիգոր և Տրդատ Սուսաւորչք հոգ կ'ընէին դպրոցներուն այցելութեամբ, ինչպէս կ'իմանանք Ազգթանգեղոսէն որ ականատես էր : Արրորդ՝ ամենէն առաջ քրմերուն տըղաքն սկսան կըթել՝ որոնք հայոց ուզոյն գրեթէ աւանդապահքն էին, և զանոնք եկեղեցական պաշտօնի ալ հասցրնելով հոգաբարձու դրին մնացածներուն կըթութեանն . և աս բանս լաւ կը յայտնեն իրենց թղթովն որ գրեցին քանի մը եպիսկոպոսներու հրաւիրելով զանոնք ալ 'ի հայաստան, « Օր, » դեռ մանկունք երկրիս 'ի դպրոց են, » և ոչ որ 'ի նոցանէ բաւականս քահանայութեան » . ըսել է որ առջի տարիներն գրուեցաւ աս թուղթս . և ահա մնքերնին դրեր էին՝ որ մէկ մ'որ այն տղաքն կարող ընեն վարպետութեան՝ ալ դրսէն շատ կարօտու

Թիւն պիտի չունենային : — Ըսոնց նըման ըրաւ երկրորդ Լուսաւորիչ մ'ալ Սեծն՝ Վերսիս հայրապետն , Հայաստանի մէջ հազարաւոր դպրոցներ բացաւ իր ազգն կրթելու աւելի իր եպիսկոպոսաց ձեռքով քան օտարաց : Պէտք է խոստովանինք որ Թէ՛ Վրիգորի և Թէ՛ Վերսիսի ջանքն յաջողապէս առաջ չգընաց . բայց ինչո՞ւ . մէկ մ'որ երկուքին ալ մեռնելէն կամ քաշուելէն վերջն՝ Հայաստան քաղաքական խռովութեց և ոտքի տակ ընկաւ , ամէն բան տակն ու վրայ եղաւ , նախարարներն անհոգ , վրանին ալ դեռ կռապաշտութեան շոշորդ կար . մէկ մ'ալ որ ազգային գիր չկար , որն որ ազգային կրթութեան զարգացնող ջուրն կրնանք ըսել : Ըստ պակսութիւնս լեցնելու սահմաններ էր Ըստուած զՍահակ և զՍերոպ :

Ըստ երրորդ Լուսաւորիչքս՝ Հայոց գիրն հնարելով լեզուին իր բնական ճամբան , մեզի ալ Հայոց կրթութեանն՝ ցրցուցին . Հայոց ընտիր տղաքներն զրկեցին երևելի քաղքերն գիտութիւն սորվելու , բայց նախ իրենք տուին անոնց մարդկային և ազգային կրթութիւն . քանի որ պզտիկ էին՝ ինքն Հայոց Ուսուցչապետն Սերոպ տարաւ զանոնք Սելիտինէ , երբոր անոնցմէ զատուելու եղաւ՝ տեղն Թողուց Վեռնի երէցն որ արդէն տարուօք էր . մէկալ Թարգմանիչքն ալ որ վերջն գացին զանազան կողմեր , ամէնքն ալ նախ Հայաստանին մէջ կրթուած և չափահաս անձինք էին : Ըսոնք դառնալէն վերջն իրենք պիտի ըլլային Հայոց դաստիարակներ և վարժապետներ . մեղուի պէս ամէն ծաղկէ ժողովելով Հայաստանի փեթակն պիտի ընուին ու Հայու մեղը պիտի տային յունական , ասորական , քաղզէական ծաղկերէ : Սեծ և անմխիթար դժբաղդութիւն , որ իրենց ալ նոյնն պատահեցաւ ինչ որ Վրիգորի և Վերսիսի , և սակայն բանն այնպէս ետք չմնաց . Սուախապուհ չկար , բայց գտնուեցան մէկ Սահակ Սարգստունի մը , մէկ Սահան Մանուկունի մը , մէկ Սամիկունեան մը , և ուրիշներ ալ

որ ձեռք դրին Թարգմանչաց . անոնք ալ դպրոց բացին , իրենք եղան վարպետ , և ահա այն ատենն էր որ՝ կ'ըսեն յետագայ պատմիչք՝ սկսան անոնք բազմացնել դաս դաս ճարտասաններ , քերզողներ , պատմիչներ . և ինչ որ երկայն ատեն մեծ մեծ օտար իմաստուններ չէին կրցած ընել՝ իրենք ըրին . մէկալներն չէ Թէ միայն աս յաջողութիւններս չունեցան , հապա երբեմն արգելք ալ կ'ըլլային Հայոց յառաջադիմութեն . ինչպէս Վլակայ վանքին մէջ որ ամենէն հին և երևելի վանքն էր Հայոց՝ Օենոք Ըսորին ըլլալով առաջին վերակեցու , ետևիններն ալ Ըսորի էին , և Թէպէտ Սահակ ու Սերոպ երկրնքէն ալ գիր իջուցին , բայց անոնք յամառեալ ասորերէնը չթողուցին , ինչուն որ հարկը տարիէն ալ աւելի ետքը Թողիկ Հայ առաջնորդն անոնց դպրութիւնն ալ զիրենք ալ հալածեց այն տեղէն : Ըսպէս է շատ հեղ օտարաց յիշատակն . կուգան այգիդ մշակելու , կամաց կամաց իրենք կ'ըլլան տէր , ուզածնին կը ցանեն , քեզի ալ իրենց ուզածն կը կերցնեն : Սեր Թարգմանիչներէն առաջ 200 տարուան միջոյ Հայերն երևելի հանձարաւոր մարդիկ ունեցեր են , և Թերևս այն Թարգմանիչներէն ալ վեր , որոնցմէ ոմանք արձանի ալ արժանի եղեր են Հռոմայ և Ռիզանդիոնի մէջ . բայց ո՞ր են այս օրուան օրս իրենց փառքն , իրենց գործքերն , իրենց անուններն ալ , որոնցմէ հազիւ մէկ երկուքին լսեր ենք այն օտարներէն՝ որոնց որ այն ատեն պարծանք եղեր էին մեր Հայերն , իսկ այսօր ոչ անոնց պարծանք են և ոչ մեզի , վասն զի չենք ճանչնար , և մեզի օգուտ մ'ալ չեն ըրած : Ըսպէս ալ ետևի դարերուն մէջ ինչուան մեր ատեններն՝ եղեր են Հայոցմէ շատ հըմուտ բժիշկներ , Թարգմաններ , դեսպաններ Թէ յարևելք և Թէ յարևմուտս . ո՞ր են անոնց անուններն Հայաստանի մէջ , անոնցմէ ոմանք կրթեալ օտարաց մէջ չէին սորված , և սակայն ինչ օգուտ ըրին իրենց ազգին . աւելի

վերադասելի չէն հիմնական ազգային կրթութեան փոյթ ունեցող վարժապետներն՝ որ թէպէտ և անոնցմէ շատ պակաս են կատարելութեամբ, բայց շատ ալ աւելի օգուտ կ'ընեն զանազան ազգային դպրոցաց մէջ՝ իրենց ազգային հոգւովն :

Յուսանք որ իմացան բարեսէրք՝ թէ մեր միտքն օտարներէ խորշիչ չէ, հապա անոնց չթողուլ մեր զաւակաց մեր յոյսերուն կրթութիւնն . իսկ անոնցմէ ուսմանց վարպետ առնուլ, կամ մեր տղաքն անոնց քով զրկել՝ կ'ընդունինք ալ կը յորդորենք ալ . միայն թէ այն ատեն ալ թէ որ ուսանողքն դեռ համբակ են՝ կը փափագինք որ ազգային ձեռքի տակն ըլլան, և այս բանիս օրինակ կուտան այսօրս մեզի՝ նոր կրթութեան ազգերն ալ, Յոյնք, () սմանեանք, Ազիպտացիք, և Արոսպացուց մէջ վերջի կրթութեամբ ազգերն :

հ . 7 . 10

Տարոյան ատածներ :

ԱՐԲՈՐ մէկը ուրիշներուն կարգ կանոն կը դնէ ու ինք իր վրայ անփոյթ է, դրսուանց ազատ ու ներսէն գերի է :

Թէ որ երևելի ընկերութեան մը գլուխ ըլլաս, աս գիտցիր որ գլխաւոր մը երբոր կ'ուզէ վայելուչ կերպով իր պաշտօնն ընել, պէտք է ինքը օրինակ ըլլայ՝ աւելի գործքով քան թէ խօսքով :

Թէ որ դրագէտ չես, գէթ դրագէտները սիրէ, թէ որ գիտուն չես, նայէ որ գիտուններուն պատիւը պահես :

Թէ որ քաղցրաբարոյ ըլլաս, ու խօսակցութեան մէջ անուշ կերպ բանեցրնես, քեզի հետ վարուիլը ամենուն փափաքելի կ'ըլլայ :

Թէ որ արդարութեան ու հաւատարմութեան անուն հանես, ամէն տեղ վրագ վստահ կ'ըլլան, և ինչ զրգուարութիւն որ վրագ գալու ըլլայ՝ բոլոր խօսքդ կը զօրէ :

Թէ որ ընտանիքէդ անհանգստու-

թիւն մը ունենաս, նայէ որ լուծեամբ անցրնես . իսկ թէ որ յանկարծ նշան մըն ալ տալու ըլլաս, զուարթութիւնդ ու համեստութիւնդ մի կորսնցրնէր . վասն զի աս տեսակ դիպուածներուն մէջ ասկէց աղէկ ճամբայ չկայ, որով աս ալ կը ցուցրնես՝ թէ քեզի անհաճոյ եղած այսպիսի բաները և ոչ մտածելու արժանի կը սեպես :

Թէ որ կիրքերուդ ետևէ ըլլաս, բուռն թշնամիդ դուն կ'ըլլաս :

Ազգականներդ ու բարեկամներդ անուշ երեսով ընդունէ, ասանկ որ չընես, գիտցիր որ ամենեւին չընդունիլը աւելի լաւ է :

Նշանկ մարդիկներու վստահ եղիր, որ իրենց արդեամբքը, հանձարովն ու արդարութեամբքը երևելի եղած են :

Նայէ որ թէ ստացուածքիդ մէջ թէ կարասեացդ մէջ և թէ խօսակցութեանդ մէջ համեստութիւնդ փայլի միշտ :

Չարաբարոյ մարդը ան ատեն աւելի կը յայտնուի, երբոր զինքը ծածկել կ'ուզէ : Ասկէց խելք սորվէ ու կեղծուպատիր ձևացմունքներու շատ մի վստահիր . անոնք երբ ըլլայ վրայէդ կը վերնան, ու ինչ ըլլալդ յայտնի կ'ընես :

Հարստութիւնը շատ մարդկանց թշուառութեանը պատճառ եղաւ . ոմանց փափաքով թէ երբ պիտի հարբստանան, ոմանց վախով՝ չըլլայ թէ ունեցածնին կորսնցրնեն, երկու կողմն ալ թշուառութիւն է : Բայց ասոնց ետևէն չըլլալը քեզմէ կախուած է :

Մարդս երևելի ընողը՝ ոչ ազնուատոհմութիւնն է ոչ հարստութիւնն և ոչ ունեցած մեծամեծ պաշտօնները, հապա զանոնք լաւ կերպով գործածելը :

Թէ որ թշնամիներդ շահիլ կ'ուզես, իրենց ծառայելէն ու բարիք ընելէն ետ մի կենար . բայց թէ որ կիրքերդ կատարել ուզես, անոնց գերի կ'ըլլաս :

